

Қ. Дауталиев

ПАРЛАМЕНТТІК ТЕРГЕУ: ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРАТЫН ОРГАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Әлем парламенттерінің қызметі негізінде қалыптасқан тәжірибе көрсетіп отырғандай парламенттік тергеу институты – парламенттік бақылаудың маңызды әрі қажетті элементі екендігін дәлелдей түседі. Негізінен бұл институт жоғары экономикалық көрсеткіштерге ие елдерге тән және мемлекеттік механизмнің нәтижелі жұмыс істеуіне, адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етілуіне тікелей ықпал етеді. Қазақстан парламентаризмінің тарихында XII және XIII шақырылған Жоғарғы Кеңес 1986 жылы 16-17 желтоқсанда Алматы қаласында алаңға шығып, қылмыстық қудалауға ұшыраған қазақ жастарын ақтау мәселесі бойынша тергеу комиссиясын құрып, едәуір жұмыстар атқарды. Бұдан басқа ретте парламенттік тергеу жүргізілген емес. Алайда бастауын кеңестік заңнамалардан алатын депутаттық тергеу институты белсенді болмаса да бірлі-жарым сұрақтар бойынша 1990-1995 жж. аралығында Жоғарғы Кеңес депутаттарымен қолданыста болды. 1995 жылы 30 тамызда жалпыхалықтық референдумда қабылданған еліміздің Конституциясында парламенттік тергеу институты бекітілген жоқ. Көптеген мемлекеттердің (мәселен АҚШ) негізгі заңдарында бұл сұрақ формальды анықталып жатпайды. Есесіне парламент қызметін реттейтін конституциялық және өзге де нормативтік (прецеденттік) актілер заң шығарушы органның тергеу жүргізу құқығын заңи тұрғыдан бекітіп береді. Бірақ тәуелсіз Қазақстан жағдайында қабылданған конституциялық актілер, нақтырақ айтсақ “Қазақстан Республикасы Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы” 16.10.1995 жылы ҚР Президентінің конституциялық заң күші бар Жарлығы, кейінірек 06.05.1999 жылы конституциялық заң актісі нысанында қайта қабылданған құжаттарда бұл құқық мүлдем аталмайды. Сондықтан да парламенттік тергеудің негізгі сұрақтарын шет ел мемлекеттерінің тәжірибесі негізінде талқылау бұл институттың енгізудің теориялық және тәжірибелік ерекшеліктерін ескеруге мерзімдік жағынан мол мүмкіндік туғызады.

Парламенттік тергеу – парламенттің бақылау функциясының маңызды көрінісі болып табылады. Бұл парламенттік рәсім тек парламенттік республикаларда (ГФР, Италия және т.б.) ғана емес, сонымен бірге президенттік (АҚШ) және жартылай президенттік (Франция) республикаларда да кездеседі. Әлемдік тәжірибеде парламенттік тергеулер маңызды роль атқарады және олардың нәтижелері мемлекеттің ішкі саясаты ретінде ғана қалып қоймайды, сонымен қатар сыртқы қатынастағы мемлекеттің даму деңгейі мен саяси ұстанымын айқындайды. Мәселен бельгия парламенті 2000 жылдың ақпан айында Конго Республикасының (Бельгияның бұрынғы колониясы) бірінші премьер-министрі болған Патриса Лумумбаның өліміне, бельгия саясаткерлерінің қатысы болды деген күдікпен тергеу жүргізді. Парламенттік тергеу жүргізуге – социолог Людо де Виттенің “Лумумбаның өлімі” атты кітабында келтірілген ақпараттар негіз болған. Кітап авторының жорамалы бойынша, бельгияның сол кездегі Африка істері жөніндегі министрі, қарамағындағы бір офицерге П.Лумумбаның көзін жою үшін тапсырыспен кісі өлтірушіні табу міндетін жүктеген. Европада орналасқан Бельгия мемлекетінің алыстағы Африка құрылығына жататын Конго Республикасының бірінші премьер-министрінің өліміне қатысты тергеу жүргізуі – әлемдегі демократия құндылықтары алдында бельгия парламентінің жауаптылықты сезінетіндігін және өз кезегінде мұндай сұрақтардың парламентті бей-жай қалдырмайтындығын паш етеді. Сондай-ақ көршілес Өзбекстан Республикасындағы “Әндіжан оқиғасыда” парламенттік тергеудің маңыздылығын және қажеттілігін бекіте түсті.

Әлемде бір-біріне ұқсамайтын құқықтық отбасылар мен құқықтық жүйелердің болуы себепті, парламенттік тергеу институтының құқықтық бекітілу және танылу тәртібі де әр түрлі сипатта көрініс тапқан. Негізінен құқықтық қамтамасыз етілуі келесі актілерде формальды анықталған:

- 1) Конституцияларда (Италия);
- 2) жалпы не арнайы заң актілерінде (Ресейде, Өзбекстан);
- 3) парламенттің (палаталардың) регламенттерінде.

Бірқатар елдерде парламенттік тергеу институты мемлекеттің негізгі заңынан бастап парламенттің (палаталардың) регламенттеріне дейін заңи бекітілу деңгейлерінен кезектілік тәртібімен өтеді. Алайда көптеген елдерде бұл тәртіп сақтала бермейтінін байқаймыз, құқықтық бекітілуі тек белгілі бір деңгейде ғана анықталады. Мәселен ГФР-ның Негізгі заңында тергеу комитетін құрудың тәртібі тікелей бекітілсе, АҚШ Конституциясынан мұндай құқыққа өкілеттілік беретін норманы кездестіре алмаймыз. Англо-саксондық құқықтық отбасыға жататын мемлекеттерде парламенттің тергеу жүргізу құқығы прецеденттік құқықпен танылады. Айталық, АҚШ Жоғарғы Соты Конгрестің тергеу жүргізу құқығын “Уоткинс – АҚШ-на қарсы” ісін қарау барысында кең көлемде талдап-түсіндіреді: “Конгрестің тергеу жүргізу құқығы заң шығару процесіне тән. Бұл құқықтың көлемі кең. Ол қолданыстағы заңдардың орындалуынан туындайтын тергеуді, сондай-ақ қажет болған жағдайда ұсынылған заң актілеріне қатысты тергеуді қамтиды”. Егер үкімет департаменттері алдау-арбау, нұқсан, зиян немесе шығын келтіріп әкімшілік жүргізсе, сот бұл құқықтың Конгреспен қолданылуы тіптен жандана түседі деп көрсетеді. Сот аталмыш прецедентте *тергеу жүргізу құқығы* – “Федералды Үкімет департаменттерінің коррупциямен, зиян және шығын келтірумен байланысты әрекеттерін тергеу салаларына тарайтындығын” бекітеді [1]. АҚШ-та парламенттік тергеуді жүргізу Сенаттың 28 ақпан 1991 жылғы № 62 резолюциясымен бекітілген процедуралық ереже негізінде іске асады. Франция Конституциясында да парламенттік тергеуді бекітетін норма орын алмаған. Есесіне бұл қызмет 17 қараша 1958

жылы қабылданған “Парламент Палаталарының қызметі туралы” Ордонанспен және 3 маусым 1959 жылы қабылданған Ұлттық жиналыстың Регламентімен реттеледі[2]. Ұлыбритания парламентіне келер болсақ, бұл қызметті реттейтін ортақ жазылған заң не қандай да бір құжат жоқ. Парламенттің тергеу қызметі өндіріс барысында процедуралық тәртіппен реттелініп отырады. Ал процедура ережелері кодификацияланбаған және бір құжатқа жинақталмаған, әр түрлі актілерде шашырай орналасқан (конституциялық дәстүр, парламенттің “тәжірибесі”, тұрақты және сессияға арналған ережелер, спикердің шешімі, заңдар). Кәзіргі таңда өкілді органның тергеу жүргізу құқығы сұрақтарын реттейтін парламенттік процедураның негізгі қайнары тұрақты ережелер болып табылады [3].

Парламенттік тергеудің пәнін анықтау мақсатында шет ел конституциялық заңнамаларына шолу жасағанымызда, негізгі үш түрлі үрдістің бары байқалады:

1. Біріншіден, кейбір жекелеген мемлекеттердің конституцияларында парламенттік тергеудің пәніне кіретін сұрақтар тікелей көрініс таппайды. Мұндай жағдайда парламент депутаттарына, депутаттық топтарға, палаталарға парламенттік тергеудің тақырыбы мен бағытын еркін таңдауға мүмкіндік беріледі.

2. Екіншіден, парламенттік тергеудің пәні конституциялық деңгейде, белгілі бір сұрақтар түрінде көрініс табады. Атап айтар болсақ, Италия Конституциясының 82-бабына сәйкес “Әр палата мемлекеттік мүддені қозғайтын сұрақтар бойынша тергеу жүргізе алады”[4]. Ал, Испания Конституциясының 76-бабы парламенттік тергеудің пәніне “қоғамдық мүддені көздейтін кез-келген сұрақты”[5] енгізеді. Парламенттік тергеудің пәні болып табылатын мұндай сұрақтың сипаты шет ел конституцияларында әр түрлі. Ол Австрияда “белгілі бір сұрақтар”[6], Данияда “ерекше маңызды сұрақтар”[7], Жапонияда “мемлекеттік басқару сұрақтары”[8], Словенияда “жария сипаттағы сұрақтар”[9], Литвада “мемлекеттік маңызы бар сұрақтар”[10] сипатында бекіген. Жалпы мемлекеттің негізгі заңында парламенттік тергеудің пәнін нақты айқындау арқылы белгілі бір деңгейде оның көлемі тарылады. Сондықтан тергеу пәні болатын сұрақтардың мазмұнын анықтау барысында мүдделі тараптар ресми норматүсіндірушілік қызметке жүгінуге мәжбүр болады деп есептейміз. Аталған мемлекеттер ішінде Словения Республикасының 28.12.1991ж. қабылданған Конституциясы ғана парламенттік тергеудің пәнін нақты анықтауға тырысқан, яғни тек “жария сипаттағы сұрақтарды” ғана кіргізеді. Бұл дегеніміз экономиканың жеке секторына, ірі жеке меншік объектілеріне қатысты сұрақтар парламенттік тергеу пәніне жатпайды деген сөз. Ал АҚШ-ның Конгресі парламенттік тергеуді мемлекеттік сектормен қоса жеке секторға да жүргізе береді. Мәселен, 2001 жылы ірі энергетикалық “Enron” корпорациясының банкротқа ұшырау фактісі Конгрестің бес тұрақты комитетіне тергеу жүргізуге негіз болды. «Enron» корпорациясының 1 млрд. долларға жуық зейнетақы қорының активтері корпорация акцияларын сатып алуға жұмсалған. Нәтижесінде «Enron» банкротқа ұшыраған кезде бір акциясының құны 85 доллардан 1 долларға жетпейтін деңгейге дейін құнсызданды. Халықтың зейнетақы қорында жинап жатқан ақшасы күйіп кетті. Конгресс халықтың өкілді органы болғандықтан, бұл сұрақты бей-жай қалдыра алмады. Сондай-ақ «Enron» компаниясы парламент сайлауында жеңіске жеткен Англияның лейбористер партиясына спонсорлық көмек көрсеткен. Бұл факті де өз кезегінде Ұлыбритания парламентінде қызу талқыға түсіп, консерваторлар тарапынан “лейбористер Ұлыбританияның энергетикалық саясатын «Enron»-ның пайдасына шешіп жүргізді” деп айып тағылуда[11]. Мемлекеттің экономикалық-қаржылық жүйесінің тұрақтылығына қауіп төндіретін, стратегиялық маңызы бар объектілердің қызметіне парламенттік бақылау орнатуды дұрыс шешім деп есептейміз және бұл өз кезегінде «бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық дамуға» (ҚР Конституциясы 1-б., 1-т.) жол ашады.

3. Шет елдік парламент заңнамаларында парламенттік тергеудің пәні болатын сұрақтар нақты анықталады. Қаралатын сұрақтардың тізбесі нақты көрсетіліп, мүмкіндігінше кең көлемді мәселелерді қамтиды. Мұндай құжаттың қатарына АҚШ Сенатының Тұрақты комитетіне қарасты Үкімет істерін тергеу қызметі Комитетінің Процедуралық ережесін жатқызуымызға болады[12].

Шет елдерде парламенттік тергеуді жүргізу тәжірибелерінде назар аударарлықтай құбылыстар өте көп. Көп реттерде парламенттік тергеу келесі сұрақтар бойынша жүргізіліп жатады: лауазымдық дәрежесі жоғары тұлғалардың өз өкілеттіліктерін шектен тыс асыра пайдалануы, коррупция фактілері, бюджет ресурстарын мақсаттан тыс жарату, лауазымдық міндеттерін теріс салдарларға соқтыратын етіп орындау, лауазымды тұлғаның кәсіби дәрежесіне сай еместігі және т.б. Сондай-ақ техногенді және экологиялық сипаттағы төтенше жағдайлардың орын алуы, әуе және су кемелерінің апатқа ұшырауы, парламентпен қабылданған заңдардың орындалмау фактілері парламенттік тергеудің кең көлемдегі талқысына түсіп отырады. Соңғы кездері террорлық актілер, әлемдік қаржылық дағдарысқа байланысты қаржылық және әлеуметтік мәселелер парламенттік тергеудің өзекті сұрақтарына айналып отыр. Мәселен Өзбекстанда орын алған террорлық акті – “Өндіжан оқиғасы”, Ресейдегі “Беслан” оқиғасы сәйкесінше аталған елдердің өкілді органдары тарапынан парламенттік тергеу жүргізуге негіз болды.

АҚШ Конгресі парламенттік тергеуді тұрақты және жүйелі түрде жүргізетін парламенттік қызмет ретінде таниды. Жоғарыда аталған Үкімет істерін тергеу қызметі Комитетінің Процедуралық ережесі сұрақтардың тізбесін мүмкіндігінше кең көлемде анықтап, олардың сақталуына қадағалау жасап отырады. АҚШ Конгресі жүргізетін парламенттік тергеу саяси сипат қана алып қоймайды, ол сонымен бірге заңи негізде жүргізілетін фактілерді де өте көп қамтиды. Ал Францияға келер болсақ мұндағы парламенттік тергеу институты негізінен тек саяси сипатта қозғалады және жүзеге асады. Сондықтан да болар Франция Республикасының Конституциясына сәйкес парламенттік тергеуді парламент жүргізгенімен, жаза тағайындау сұрағын сот әділдігі органдары шешетіндігі.

Парламенттік тергеу органының құқықтық мәртебесі заңи және саяси тұрғыдан маңызды. Әдетте бұл орган тергеу комитеті, парламенттік комиссия немесе арнайы мамандандырылған комитет ретінде құрылады. Парламенттік тергеу органдарының жұмыс істеу тәртібіне қарай екі топқа бөліп қарастыруға болады:

- 1) уақытша және
- 2) тұрақты.

Уақытша сипаттағы парламенттік тергеу органдары көп реттерде депутаттардың талап етуі бойынша белгілі бір уақытқа ғана құрылады. Франция парламенті мәселен тергеу және бақылау жүргізетін комиссия құра алады. Бұл комиссиялардың айырмашылығы мынада: тергеу комиссиясы нақты факті не оқиға бойынша ақпарат жинауды жүзеге асырады, ал бақылау комиссиясы жария қызмет пен мемлекеттік кәсіпорындардағы әкімшілік, қаржылық және техникалық басқару сұрақтарын зерттеу үшін құрылып, алынған нәтижелерді өзін құрған палатаға табыс етеді. А.Д.Керимовтың пікірінше комиссияның мұндай екі түрін құру тек теориялық сипаттан туындаған деп көрсетеді. Әйтпесе аталған комиссиялардың құрылу және жұмыс істеу тәртібі бірдей заңи режиммен анықталады. 20 шілде 1991 ж. қабылданған № 91-968 Заңға сәйкес бақылау комиссиясының қызметі тоқтатылды. Қазіргі кезде үкімет қызметін бақылау жекелеген және алқалы тергеу жүргізу арқылы ғана жүзеге асырылады. Тергеу комиссиясы палатаның көпшілік даусымен құрылады және оның құрылуы келесідей сатылардан өтеді: тұрақты комиссиялардың бірі ұсынысты әзірлейді және палатаға баяндама ұсынады, баяндама қорытындысы бойынша жарыссөз жүргізу жөнінде палатада қаралатын сұрақтардың тізіміне енгізіледі, палатаның пленарлы отырысында сұрақты талқылайды, одан кейін барып дауыс береді. Ұлттық жиналыс төрағасы тергеу комиссиясы құрылатындығы туралы әділет министрінің хабардар етеді. Егерде әділет министрі аталған факті бойынша құқық қорғау органдар тергеу жүргізіп жатқандығын мәлімдесе, онда бұл сұрақ талқыға салынбайды. Ал парламенттік талқылау басталып кеткен болса, ол дереу арада тоқтатылады. Әділет органдарының алдын-ала тергеу жұмыстары парламенттік тергеу комиссиясы құрылып қойғаннан кейін жүргізілген жағдайдың өзінде, палата төрағасы бұл хабарды әділет министрінен ала отырып тергеу комиссиясының төрағасын хабардар етеді. Сәйкесінше тергеу комиссиясының төрағасы комиссия жұмысын тоқтатуы қажет. Комиссия мүшелері мажоритарлы жүйе негізінде сайланатындықтан, 20 шілде 1991 жылы № 91-968 Заң қабылданғанға дейін комиссия құрамында оппозициялық азшылық өкілдерінің болу мүмкіндігі шектеліп келді. Бұл факті сол кездерде Франция парламентінің тергеу жүргізудегі басты кемшілігі ретінде көрініс тапты[13]. Алайда жоғарыда аталған Заң қабылданғаннан кейін және қазіргі қолданыстағы Регламенттің 37-бап, 2-тармағына сәйкес фракциялар комиссия мүшелігіне Ұлттық жиналыстағы алатын орнына пропорционалды қатынаста өз депутаттарын енгізе алады. Комиссия құрамы Ұлттық жиналыста – 30, Сенатта – 15 мүшеден аспауы керек. Сондай-ақ комиссия мүшелігіне ағымдағы легислатурамен құрылған комиссия жұмыстарында құпиялылық режимді бұзуына байланысты қылмыстық не тәртіптік жауаптылыққа тартылған депутаттар ене алмайды[14]. 17 қараша 1958 жылы қабылданған “Парламент Палаталарының қызметі туралы” № 58-1100 Ордонанстың 6-бабының 5-абзацына және Ұлттық жиналыс Регламентінің 143-бабының 1,2 тармақшаларына сәйкес тергеу комиссиясы уақытша құрылады және және оның функциясы құрылған сәттен бастап алты айдан аспайтын уақыт ішінде немесе тергеу қорытындысы туралы баяндаманы табыс етумен жақталуы тиіс. Сондай-ақ Ұлттық жиналысты Франция Республикасының Президенті тарқатып жіберген жағдайда тергеу комиссиясының жұмысы тоқтатылады. Комиссияның функциясы аяқталған кезден бастап 12 айға дейін осы мақсатты көздеп қайталап тергеу комиссиясы құрыла алмайды. Жалпы Францияның “рационалды парламентіне” тән мұндай мерзімдік шектеулер (ценздер) комиссияны құруға негіз болған оқиғаны толық және жан-жақты зерттеуге кедергі келтіреді деп есептейміз. Тіпті тергеу созылуы мүмкін объективті жағдайларды ескерілмеген, тергеу мерзімін ұзарту сұрақтары мен негіздері нормативтік актілерде көрініс таппаған. Франция V Республикасы құрылғалы бері 1958-2001 жж. аралығында Ұлттық жиналыс қызметінде 57 комиссия құрылған, оның 6-ы – бақылау комиссиясы және 51-і – тергеу комиссиясы сипатында қызмет атқарды. 1958-1970 жж. аралығында бір рет қана бақылау комиссиясы құрылған (1961 ж. – Бас кинематографтар бірлестігі мен оның филиалдары және филиалдардың өз арасындағы қарым-қатынасты зерттеу мақсатында құрылған бақылау комиссиясы). А.Д.Керимов бұл уақыт аралығында тергеу комиссияларының құрылмау себебін Д.Мостың “V Республиканың Парламенті” атты кітабына сілтеме жасау арқылы түсіндіреді: “...что в то время правительство при помощи Конференции председателей всячески препятствовало образованию таких комиссий, ибо рассматривало сам принцип их существования как посягательство на свою власть”[15]. Тергеу органдарының келесі бір тобы – тұрақты түрде жұмыс істейтін органдар ретінде танылады. Бұған АҚШ Конгресінің жүйесіне кіретін комитеттер жатқызылады. Атап айтсақ АҚШ Өкілдер палатасының Регламентіне[16] және Сенаттың Тұрақты ережесіне[17] сәйкес Конгрес жүйесіне келесі комитеттер кіреді: 1) әр палатаның мамандандырылған тұрақты комитеттері (*standing committees*); 2) арнайы комитеттері (*select committees*); 3) палаталардың бірлескен комитеттері (*joint committees*); 4) келісу комитеттері (*conference committees* [18]). Аталған комитеттердің ішінде, келісу комитетінен басқаларының бәрі өз құзыреттері аясында парламенттік тергеу функциясын жүргізуге өкілетті[19].

ГФР-да мамандандырылған тергеу комитеттерімен қатар парламенттің кейбір тұрақты комитеттерінде тергеу жүргізе алады. Мәселен соңғысына Бундестагтың қорғаныс жөніндегі комитеті жатады. ГФР Негізгі заңының[20] 44 және 45а (2-бөлік) баптарында тергеу комитетін құрудың тәртібі айқындалған. Негізгі заңның 44-бабына сәйкес Бундестаг, мүшелерінің төрттен бірінің ұсынысымен тергеу комитетін құруға құқылы. Сондай-ақ Негізгі заңның 45-а бабының (2) бөлігіне сәйкес «Қорғаныс жөніндегі комитет тергеу комитетін құруға құқығы бар. Оның мүшелерінің төрттен бірінің ұсынысы бойынша комитет нақты іс бойынша тергеу жүргізуге міндетті». Бундестагта парламенттік тергеу жүргізуді тек парламенттік көпшілік қана емес, сонымен

қатар парламенттік азшылықта талап ету арқылы іске асыра алады. Кез-келген парламенттік басқару нысаны танылған елдерде парламенттік азшылық тарапынан жасалынатын іс-қимыл парламенттік көпшіліктің қолдауына тәуелді. ГФР парламентіндегі өзге елдерге ұқсамайтын бұл ерекшелік 1918 жылы неміс конституциялық құқығында Макс Вебердің авторлығымен енді. Оның пікірінше парламенттік демократияда үкіметтегі көпшілікке оппозицияның ықпалы мейлінше төмен болатындықтан, парламенттік тергеу жүргізуді – теңсіз күштер күресінде оппозицияның басты қаруы ретінде тану керектігін ұсынады [21]. Алайда ГФР-да парламенттік тергеу фактілері өте аз жүргізіледі. Тіпті жүргізілген күннің өзінде аяғына дейін бармайды. Тергеу комиссияларының саны тергелетін фактінің күрделілігіне тәуелді және парламентпен дербес анықталады. Комиссия құрамында барлық фракциялардан өкілдер болуы тиіс [22]. Ұлыбритания парламентінде парламенттік тергеуді Қауымдар палатасының жанынан құрылған мамандандырылған тұрақты комитеттер жүзеге асырады. АҚШ Конгресінің тәжірибесін негізге ала отырып 1979 жылы Ұлыбританияның Қауымдар палатасы министрліктер мен ведомстволардың қызметін тексеру және тергеу мақсатында сала бойынша мамандандырылған тұрақты комитеттерді құрды [23]. Қазіргі кезде олардың саны он төрт және олар негізінен министрліктердің санына сәйкес анықталып отырады. Бүгінде келесідей комитеттер жұмыс істейді: қорғаныс; ішкі істер; сыртқы істер; қаржылық және азаматтық қызмет; энергетика; өндіріс және сауда; көлік; ауылшаруашылығы; демография; қоршаған орта; білім, ғылым және өнер; әлеуметтік істер; шотланд істері саласы; валлистер ісі бойынша құрылған комитеттер. Сондай-ақ европа заңнамалары бойынша, заң шығару өкілеттілігі берілген заңнамалар бойынша, жария есептер бойынша, парламент уәкілінің ісі бойынша құрылатын арнайы комитеттер де өз құзыреті аясында тергеу жүргізе алады.

Қазақстандық парламентаризм тарихының сахнасында бір кездері болған және үлкен саяси қызығушылық тудырған парламенттік тергеу жүргізу комиссиясы бүгінгі таңда да өзектілігін жойған жоқ. ТМД құрамына кіретін көршілес мемлекеттерде де (Ресей, Өзбекстан) бұл институт соңғы жылдары қайта қалпына келтіріліп, маңызды мәселелер бойынша жұмыс істеуде. Қазақстан Республикасы Конституциясында көзделген мемлекеттің негізгі қасиеттерін жетілдіру және адам мен азаматтың, тұтастай алғанда қоғамның құқықтары мен бостандықтарын, заңи мүдделерін қамтамасыз ету мақсатын көздеп, парламенттік тергеу институтын арнайы заң қабылдау арқылы құқықтық өмірге енгізу қажет деп есептейміз.

1. Стенина В.К. Парламентский контроль и парламентские расследование в президентских и полупрезидентских республиках // Юридический мир, - 2007. № 4. 60-6.

2. Французская Республика. Конституция и законодательные акты: пер. с франц. / Ред.кол.: В.А.Туманов и др.; Сост. В.В.Маклаков и В.Л.Энтин. – М.: Прогресс, 1989. – 448 с.

3. Қараңыз: Конституционные акты Великобритании // Конституции зарубежных государств: Учеб. пособие. / сост. В.В.Маклаков. – М., 2003.

4. Конституции зарубежных государств. Учебное пособие. / сост. В.В.Маклаков. – М.: Издательство «БЕК». – 432 с.

5. Испанияның Конституциясы, 29.12.1978ж. қабылданған // Конституции государств Европейского Союза/Под. общ. ред. Л.А.Окунькова. – М., 1999.

6. Австрияның Конституциясы, 10.11.1920 ж. қабылданған // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 1 / Под. общ. ред. Л.А.Окунькова. – М., 2001.

7. Дания Корльдігінің Конституциясы, 05.06.1953ж. қабылданған // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 1 / Под. общ. ред. Л.А.Окунькова. – М., 2001.

8. Жапонияның Конституциясы, 03.05.1947ж. қабылданған // Конституции зарубежных государств. Учебное пособие. / сост. В.В.Маклаков. – М.: Издательство БЕК. – 432 с.

9. Словения Республикасының Конституциясы, 28.12.1991ж. қабылданған // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 1 / Под. общ. ред. Л.А.Окунькова. – М., 2001.

10. Литва Республикасының Конституциясы, 25.10.1992ж. қабылданған // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 1 / Под. общ. ред. Л.А.Окунькова. – М., 2001.

11. Самый громкий скандал XXI века Дело «Энрон» // <http://www.dengi-info.com/archive/read>

12. Сурков К.В. Предмет парламентских расследований // Правовая система «Консультант-Плюс». 2006. 17 марта.

13. Қараңыз: Крутоголов М.А. Парламент Франции. Организация и правовые аспекты деятельности. – М.: Наука, 1988. С.120.

14. Маклаков В.В. Парламенты Франции // Парламенты мира: Сб. – М., 1991.- С. 429-430

15. Керимов А.Д. Парламентское право Франции. – М.: Издательство «НОРМА», 1998. С. 80.

16. Қараңыз: The Rules of the House of Representatives for the 107th Congress adopted January 3, 2001 // <http://www.house.gov/house/Orgops.html>

17. Керимов А.Д. Парламентское право Франции. – М.: Издательство «НОРМА», 1998. С. 80.

18. Қараңыз: The Rules of the House of Representatives for the 107th Congress adopted January 3, 2001 // <http://www.house.gov/house/Orgops.html>

19. Қараңыз: Standing Rules of The Senate // <http://www.rules.senate.gov/senaterules.htm>

20. Коврякова Е.В. Парламентский контроль в зарубежных странах. – диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М., 2002. С. 60.

21. Лафитский В.И. Контрольные полномочия Конгресса США // Институты конституционного права иностранных государств. – М., 2002. С. 338

22. Конституции зарубежных государств. Учебное пособие / Сост. В.В.Маклаков. – М.: Издательство «БЕК». С. 172.21.Қараңыз: Коврякова Е.В. Указ. соч. - С. 155.

23. Стенина В.К. Парламентский контроль и парламентское расследование в парламентских республиках и монархиях // Международное публичное и частное право. 2007. №2.- С.50.

24. Тимошенко И.Г. Палата общин и Палата лордов Парламента Великобритании // Институты конституционного права иностранных государств. – М., 2002.- С. 146.

In this article the questions of parliamentary investigation are considered. The attention was mentioned to the constitutional-law bases and legal status of parliamentary investigation organs of legislative body of international states (France, Germany, USA, Great Britain and others)

В статье рассматриваются вопросы парламентского расследования. Раскрыты конституционно-правовые основы и правовой статус органов парламентского расследования законодательного органа зарубежных стран (Франция, ФРГ, США, Великобритания и др.).